

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 930.1:929 Nolte E.

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

ПОВОДОМ СМРТИ ЕРНСТА НОЛТЕА (1923-2016)

У четвртак 18. августа, у деведесет и трећој години живота преминуо је филозоф и историчар професор емеритус др Ернст Нолте. Све до смрти професор Нолте је био активно посвећен својој раду. Када сам га октобра месеца прошле године посетио у његовом дому у Берлину, врата ми је отворио старији господин који се кретао помоћу штапа, али човек ведрога духа расположен за разговор. Није пропустио да помене како је седамдесетих година аутомобилом путовао кроз Србију и како се сећа посете Косовској Митровици. Био је љубазан и пријатељски расположен иако формалан у опхођењу, пажљив у избору речи, обазрив и у извесном смислу суздржан. Није желео да напада своје познате непријатеље, нити да се спушта на ниво приземних оптужби и личних квалификација, него се центлменски задржао на констатацији да се са њима не слаже. Мало је научника који би и после свега књиге својих непријатеља ипак оценили као значајне. Говорио је тихо, без горчине и жеље за надмудривањем, хвалисањем и оговарањем. Задовољавао се тиме да његови аргументи говоре сами за себе. Све је то указивало на једног самодисциплинованог и вредног човека, који се након нашег разговора вратио у своју радну собу како би наставио са послом.

Изолацију у којој се нашао подносио је достојанствено у тишини свог непрекорно уређеног берлинског стана. Прећутан и скрајнут од главног тока немачке интелектуалне јавности он

је као мало ко имао жеље и воље да разговара са свима који су хтели са њим да разговарају. Тако не само да се од њега могло много тога чути, него је и он био заинтересован да саслуша свог саговорника. Његови непријатељи су сами одабрали да више не говоре *са* њим, него *о* њему. Са друге стране, Нолте је до краја био спреман да отворено прича о свему ономе о чему су други, зарад сопствене удобности, бирали да ћуте. Један његов поштовалац написао је да се само по себи разуме да се исплати разговарати са Нолтеом. Новинари су Нолтеа због тога прогласили „контроверзним“, мада би свакако било прикладније назвати га слободоумним.

Вођен снажим осећајем дужности, он је и у деведесет и трећој години живота имао снаге да ради и пише. Као такав, до краја живота тражио је саговорнике, а не следбенике, као што није желео ни да се везује за неку групу или идеологију. Како је сам рекао, себе је видео као историчара, филозофа и истраживача идеологија, а да ли ће неко у његовим књигама препознати и његове идеолошке ставове, то зависи од будућих истраживача.

Ернст Нолте је рођен 1923. године у Витену у Вестфалији у римокатоличкој породици. Иако су каснији критичари покушавали да га прогласе за немачког националисту, млади Ернст, по сопственом признању, није имао посебно изграђен осећај немачког поноса. У време Другог светског рата Нолте због деформитета шакe не одлази на фронт као његови вршњаци – међу којима и његов млађи брат који се са фронта није вратио – него студира језике и филозофију, а професори су му, између осталог, били Мартин Хајдегер, Николај Хартман и Еуген Финк. Код Финка, 1952. године, Нолте докторира на тему *Самоотуђење и дијалектика у немачком идеализму и код Маркса*. Како је сам касније говорио, колеге су га у време студија сматрале за марксисту. Своју универзитетску каријеру започео је на универзитету у Марбургу, а 1973. године прелази на Слободни универзитет у Берлину где остаје до пензије 1991. године.

Велику популарност Нолте стиче књигом *Фашизам у својој епохи* (1963), која је и код нас преведена 1990. године. У овој књизи Нолте се користи генетичко-феноменолошким приступом у проучавању фашизма. Такође, он не ограничава фашизам само на Италију, односно Немачку, него корене фашистичке идеологије налази у оквиру Француске акције. С тим у вези, Нолте разликује три облика фашизма: рани (француски), нормални (италијански)

и радикални (немачки). У каснијим радовима прошириће ову класификацију. Због ове књиге, односно због покушаја да превлада недостатке онога што се у СР Немачкој сматрало главним током теорије о фашизму, указивања на неисторичност теорија о тоталитаризму, као и свог интереса за Маркса, Нолтеа у то време сматрају левичарем, а он се често доводи у везу са студентском побуном из 1968. године. Његова књига међу немачким левичарима наилази на снажно одобравање иако се за њега не може рећи да је био ортодоксни марксиста, будући да се држао подаље од марксистичких економистичких модела у објашњавању фашизма, као и од психолошких тумачења.

Након *Фашизма у својој епохи*, Нолте објављује читав низ књига у којима наставља да се бави историјом XX века: *Фашистички покрети* (1966); *Криза либералног система и фашистички покрети* (1968); *Немачка и Хладни рат* (1974); *Марксизам, фашизам и Хладни рат* (1977); *Марксизам и индустријска револуција* (1983); *Европски грађански рат 1917-1945* (1987). Може се рећи да је у том периоду његова каријера протицала мирно. Он је био познати и признати професор који је држао предавања, писао обимне књиге и био ван сваке политике. Међутим половином осамдесетих година дошло је до промене.

Тако је, нажалост, Нолтеово можда најважније дело, *Европски грађански рат*, остало у сенци једног његовог новинског чланка. У чланцима поводом Нолтеове смрти новинари су често „заборављали“ да наведу његове књиге, али су сви споменули чланак „Прошлост која одбија да прође“, објављен 1986. године у *Франкфуртер алгемајне цајтунгу*, којим је започела такозвана свађа историчара (*Historikerstreit*). Тезе које су шездесетих година биле свуда прихваћене, осамдесетих су изазивале контроверзе. Од тог тренутка почињу напади односно игнорисање дела Ернста Нолтеа. О чему је заправо реч? У поменутом чланку Нолте примећује да нацистичка прошлост Немачке „одбија да прође“. Он пише о нормалном процесу током кога прошлост губи оно чиме је оптерећивала савременике. Када прошлост почне да ишчезава она бива предата историчарима на разматрање и живи још само у историјским књигама. Међутим, Нолте сматра да немачка нацистичка прошлост изгледа да постаје „све живља и снажнија“ иако не као узор него као страшило. Та прошлост, „етаблирана је баш као садашњост или виси као судијски мач над главом садашњости“. Превелики интерес за немачку нацистичку прошлост,

односно за Холокауст, према Нолтеу, има за последицу скретање пажње са других нацистичких злочина, на пример еутаназија или поступање са руским заробљеницима, али и са одлучујућих питања садашњице као што су, на пример, злочини у Вијетнаму или Авганистану. Ово „непролажење прошлости“ омета рад историчара за које је иначе, у нормалним околностима, потпуно легитимно да преиспитују црно-беле слике сукобљених савременика, односно да раније поставке подвргавају ревизији. Нолте, међутим нема намеру нити да рехабилитује Трећи рајх, нити да „екскулпира Немце“. Оно што жели је да се „подвуче црта“, односно разумевање онога што се у Другом светском рату догодило, те да се догађаји ставе у историјски контекст. Тако он тврди да, са изузетком техничке појаве гушења гасом, сви остали нацистички злочини, речју, масовне депортације и стрељања, концентрациони логори, мучења и екстерминација читавих група, спадају у групу појава које су већ виђене у XX веку. У том смислу Нолте поставља питање да ли је „Архипелаг Гулаг“ изворнији феномен од Аушвица, односно није ли бољшевичко класно убиство логички и фактички претходило нацистичком расном убиству? Могу ли се Хитлерови злочини објаснити страхом од тога да се не постане жртва бољшевичког терора? Важно је подвући да Нолте не жели да каже да је бољшевичко убиство буржоазије „страшније“ од нацистичког затирања Јевреја, нити покушава да спроведе било какво брисање разлика између нацизма и бољшевизма. Управо ту неосетљивост на разлике Нолте је критиковао у *Фашизму у својој епохи*. Њега, са друге стране, иритира мораторијум на постављање таквих питања у Немачкој, односно њихово проглашавање антикомунистичком агитацијом. Нолтеу је посебно стало до дигнитета науке и њеног права да поставља питања, другим речима, залагао се за то да се нацистичка прошлост Немаца третира као и сваки други историјски феномен тврдећи да се немачка прошлост у начелу не разликује од других прошлости. Уместо мистификоване, квазирелигијске догме о прошлости, Нолте се залагао за науку. У извесном смислу, било је то и више од борбе за науку, односно како је то историчар Дан Динер рекао поводом Нолтеове смрти, била је то борба за душу СР Немачке.

Нолтеов чланак био је пахуља која је покренула лавину. Заправо, реч је о највећој полемици у послератној Немачкој. Одмах су се јавили критичари који су, као на пример Јирген Хабермас, Јирген Кока, Ханс-Улрих Велер као и Британац Ричард

Ц. Еванс, бранили тезу о немачком посебном путу у историји, односно истицали историјски сингуларитет Холокауста. Посебно оштар био је Хабермас који је Нолтеа оптужио да је „апологетски историчар“ који жели да прекине немачко окретање према Западу које је започело након 1945. године. Овај напад немачке левице није био само напад на једног историчара, него и напад на сваког оног ко се у будућности усуди да доводи у питање доминантан левичарски поглед на немачку историју. Међу онима који су бранили Нолтеа били су тада: Јоаким Фест, Хаген Шулце, Рајнер Цителман, Клаус Хилдебранд, Хорст Мелер и др. Они који су бранили Нолтеа били су у мањини, они који су га нападали били су у већини, при чему су нападачи имали привилегован положај у друштву. Тако је овај историчар постао непожељан – више није позиван на конференције или дискусије у Немачкој. Више су га ценили у Италији и Француској. Нолтеови поштоваоци и данас истичу да напад на њега није био утемељен на историјским аргументима. Заправо, њему се на терет стављало или оно што он није рекао или су му замерали због отворене могућности да се из његових ставова изведу ревизионистички закључци. Речју, у питању није био сукоб између Нолтеа и Хабермаса, него између научника и догмате. Нико, па чак ни Хабермас, никада није одговорио на питање зашто би *поређење* између Хитлера и Стаљина, Аушвица и гулага представљало „релативизацију“. Напади нису били само вербални, јер су левичарски екстремисти запалили његов аутомобил. Ако је у време када је издао *Фашизам у својој епохи* сматран за левичара, након свађе међу историчарима Нолтеу се све више лепи етикета десничара. Ипак, Нолте нити је био левичар нити десничар, а његова идеолошка позиција се најпре може одредити као реформаторски либерализам. У интервјуима Нолте је истицао да своју позицију никада није мењао. За њега је *Европски грађански рат* представљао више развој него супротстављање тезама изнетим у *Фашизму у својој епохи*. Говорио је да се он није променио, те да је увек упозоравао на егзистенцијалну опасност коју екстремизам представља за грађанско друштво. Ипак, у историјском раздобљу од 1963. године када је изашао *Фашизам у својој епохи*, до половине осамдесетих када је изашао спорни чланак, а затим и *Европски грађански рат*, промениле су се околности, а професор Нолте је био спреман да иде и против струје, када је то потребно.

Након што се свађа историчара завршила немачка академска јавност све више игнорише Нолтеа. Он међутим наставља да се

бави историјом, али све више и филозофијом. Тако објављује књиге: *Ниче и ничеизам* (1990); *Историјско мишљење у XX веку* (1991), *Мартин Хајдегер, политика и историја у животу и мишљењу* (1992); *Тачке спорења, данашње и будуће контроверзе око национал-социјализма* (1993); *Немци и њихова прошлост* (1995); *Историјска егзистенција, између почетка и краја историје?* (1998); *Каузални нексус* (2002); *Вајмарска република* (2006); *Историја Европе 1848-1918* (2008); *Двадесети век, идеологије насиља* (2008); *Трећи радикални покрет отпора, исламизам* (2009); *Касне рефлексije* (2011); *Италијански списи* (2011); *Осврт на мој живот и мишљење* (2014). Поред наведених књига Нолте је објавио и своју преписку са француским историчарем Франсоа Фиреом, *Непријатељска блискост, комунизам и фашизам у XX веку*, (1998) која је и код нас објављена 2006. године. У *Трећем радикалном покрету отпора*, као и у *Касним рефлексijaма*, Нолте све више поклања пажњу исламизму за кога сматра да је након комунизма и нацизма трећи тоталитарни покрет, односно трећи велики светски покрет против трансценденције. Такође, он у тим радовима указује да је у исламу присутна тежња за светском доминацијом. Занимљиво је да је Нолте спадао међу оне Немце који су имали разумевања према руској политици и присаједињењу Крима Русији. Ни критика исламизма, нити спремност да се покаже разумевање за руску политику не спадају у дозвољена мишљења у немачкој јавности, оптерећеној идеологијом политичке коректности. Тако је све до краја Нолте остао неподобан.

На основу целокупног Нолтеовог опуса може се рећи да он није био само историчар него и филозоф историје. Поштоваоци га стављају у ред са најзначајнијим немачким мислиоцима XX века: Хајдегером, Јасперсом, Шмитом, Геленом... Можда и важније од тога, био је то човек и научник од интегритета, који се није повијао за духом времена, почастима и наградама, него је стајао усправно говорећи оно што мисли и у шта верује, штитећи истовремено и право других на слободу речи и истраживања.